

Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle (Edl.), *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, 1. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, 400 s. ISBN: 9786057789211 *

Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle (Ed.), *Generous or Cruel: Debates on The Ottoman State and Social Structure*, First Edition, Phoenix Publishing Ankara 2021, 400 p. ISBN: 9786057789211

Berkay ÇETİN**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 30/11/2022 Düzeltme/Revised: 22/12/2022 Kabul/Accepted: 22/12/2022

Kitap İncelemesi / Book Review

Atf / Cite as: Çetin, B. (2022). Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle (Edl.), *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, 1. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, 400 s. ISBN: 9786057789211. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 219-226. <https://doi.org/10.52735/bellek.1212242>

ÖZ

Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları, Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle editörlüğünde, Phoenix Yayınevi tarafından 2021 yılının Eylül ayında yayım hayatına kazandırılmıştır. *Kerim ya da Zalim*, bilim ve düşün alanını 1960'lardaki kadar meşgul etmese de önemini hâlâ koruyan Osmanlı devlet ve toplum yapısı tartışmalarına eleştirel bir bakış sunmaktadır. Kitap, Çeğin ve Öğütle'nin takdimi dâhil olmak üzere toplamda 10 bölümden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında genel mahiyetiyle, Marksist literatürün Osmanlı tarih yazını ve tartışmalarına etkisiyle birlikte Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ, Kemal Tahir, Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer, Şerif Mardin, Hikmet Kıvılcımlı, Mehmet Ali Aybar ve Behice Boran'ın görüşleri tartışmaya tabi tutulmaktadır. Kitap genel anlamda *kerim ya da ceberut/zalim* kavramlarının Osmanlı Devleti'ni açıklayamayacağını öne sürmektedir. Sosyal bilim alanında self refleksivitenin önemine dikkat çeken eser, bu anlamda, alan içerisinde yapılacak eleştirel çalışmaların da önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Osmanlı Toplum Yapısı, Osmanlı Devlet Yapısı.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “*Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde*” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “*Etik Kurul İzni*” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Arş. Gör., KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, berkay.cetin@karatay.edu.tr, berkaycetin@yahoo.com, **ORCID: 0000-0003-2759-7284**.

ABSTRACT

Generous or Cruel: Debates on The Ottoman State and Social Structure, edited by Güney Çeğin and Vefa Saygın Öğütle, was published by Phoenix Yayınevi in September 2021. *Generous or Cruel* offers a critical view of the debates on Ottoman state and its social structure. Although, today they do not densely occupy the intellectual and social scientific field as it did in the 1960s, such debates still have importance. The book consists of 10 chapters. The opinions of Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ, Kemal Tahir, Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer, Şerif Mardin, Hikmet Kıvılcımlı, Mehmet Ali Aybar and Behice Boran are discussed in the book. The authors argue that the concepts of *generosity* or *cruelty* cannot explain the Ottoman Empire. The book, which draws attention to the importance of self-reflexivity in the field of social science, emphasizes the importance of critical studies.

Keywords: Ottoman Empire, Social Structure of the Ottoman Empire, State Structure of the Ottoman Empire.

Takdim bölümünde 1960'lı yıllardaki tartışmalara değinen Çeğin ve Öğütle, söz konusu dönemdeki yazarların politik konum alışları bilinmeden yapılacak çalışmaların ve yürütülecek tartışmaların sathi bir düzlemde kalacağını belirtmektedir.¹ Çeğin ve Öğütle'ye göre kitabın başlığında “ya da” ile bağlanan iki ifade de Osmanlı devlet ve toplum yapısıyla örtüşmemektedir; buna göre, kerim devlet yaklaşımı da ceberut/zalim devlet yaklaşımı da tözcü tanımlamalardır ancak bu tür tanımlamalar yine de sosyal bilimcilerin zihninde bir doxa olarak varlık göstermektedir.² İki isme göre böylesine tözcü bir tutumdan uzaklaşmanın yolu ise nettir: bizzat bu yaklaşımları sorgulamaya tabi tutmak.³ Söz konusu eser de bu sorgulamanın bir neticesi olarak vücut bulmuştur.

Takdimden sonraki ilk bölüm, Vefa Saygın Öğütle'nin “Marksist Tarihyazımının Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmalarına Bağlanma Biçimleri”⁴ adlı çalışmasına ayrılmıştır. Öğütle'nin bu bölümdeki temel amacı, Marksist tarih yazımında var olan düalitelerin Osmanlı'ya ilişkin tartışmalarda ne gibi kırılmalara yol açtığını irdelemektir; burada ise özellikle yapı/fail ve evrensellik/özgünlük düalitelerine odaklanılmaktadır.⁵ Bölüm içerisinde, söz konusu düalist tavır eleştirel bir irdelemeye tabi tutulduktan sonra Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) tartışmalarına kerim devletten ziyade ceberut devlet kavramsallaştırması üzerinden odaklanılmaktadır.⁶ Öğütle'ye göre evrenselci bir tutuma sahip Sovyetik-aşamacı yaklaşım da ATÜT yaklaşımı da yapısalcı bir görünüm arz etmektedir.⁷ ATÜT kavramsallaştırması üzerinden de eleştirel bir okuma gerçekleştiren Öğütle, bu noktada eleştirilerini üç başlık etrafında toplamaktadır. İlk olarak, kavramsallaştırmanın zayıf bir tarihsel-empirik temele dayanması; ikinci olarak, Doğu'yu açıklamaktan ziyade Batılı toplumların biricikliğini çağrıştırması; üçüncü olarak ise homojen bir Doğu ve Doğulu imgesi üzerinden kavramın aslında bir tür oryantalizme göz kırpmasıdır.⁸ Öğütle'ye göre hem aşamalı devrim-feodalizm hem de sosyalist devrim-ATÜT'ün eskisi gibi tartışılmadığını ifade etmek mümkündür.⁹

¹ Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle, “Takdim”, *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 7.

² G. Çeğin ve V. S. Öğütle, “Takdim”, s. 8.

³ G. Çeğin ve V. S. Öğütle, “Takdim”, s. 10.

⁴ Vefa Saygın Öğütle, “Marksist Tarihyazımının Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmalarına Bağlanma Biçimleri”, *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 17-44.

⁵ V. S. Öğütle, “Marksist Tarihyazımının Osmanlı...”, s. 18.

⁶ V. S. Öğütle, “Marksist Tarihyazımının Osmanlı...”, s. 32.

⁷ V. S. Öğütle, “Marksist Tarihyazımının Osmanlı...”, s. 37.

⁸ V. S. Öğütle, “Marksist Tarihyazımının Osmanlı...”, s. 35-36.

⁹ V. S. Öğütle, “Marksist Tarihyazımının Osmanlı...”, s. 38.

Kitabın ikinci bölümünde Utku Aybudak'ın "Ömer Lütfi Barkan ve Mustafa Akdağ Işığında Klasik ve Modern Dönem Arası Osmanlı"¹⁰ adlı çalışması yer almaktadır. Aybudak, çalışmasında, klasik ve modern arasındaki dönemi, fiyat hareketleri¹¹, tımarın dönüşümü¹² ve Yeniçeri Ocağının dönüşümü¹³ başlıkları etrafında tartışmaya tabi tutmaktadır. Aybudak, Osmanlı'nın kapitalistleşmemek gibi bir probleminin olmadığını, bunun yanı sıra sermaye birikimini arttırmaya ve kâr marjı yüksek sektörleri bünyesinde barındırmaya yönelik bir probleminin olduğunu, böylelikle Osmanlı'daki kapitalistleşmenin yöneticilerden azade bir biçimde kendiliğinden gerçekleştiğini ifade etmektedir.¹⁴ Aybudak'ın üzerinde durduğu bir diğer husus, Osmanlı tarihine yönelik olarak bütüncül bir yaklaşımın eksikliğidir.¹⁵ Bu tür bir eksiklik ise yazara göre iki nedenden kaynaklanmaktadır: ilk olarak, sosyal bilimlerde gittikçe daha dar alanlarda uzmanlaşmaya yönelik bir tutum göze çarpmaktadır; ikinci olarak ise akademisyenlere getirilen yayın zorunlulukları, niteliği değil niceliği esas aldığı için, bütüncül bakış açısına sahip derinlikli çalışmalar akademi içerisinde gittikçe azalmaktadır.¹⁶

Derlemedeki üçüncü çalışma ise Mine Çaha Etil'in "Kemal Tahir'n Politik Metafizigi: 'Devletin Tedavülü', 'Devletlü Türk' ve 'Kerim Devlet'"¹⁷ başlığını taşımaktadır. Bölüm içerisinde Tahir'in en çok üzerinde durulan romanları *Devlet Ana* ve *Yorgun Savaşçı*'dır. Ayrıca Çaha Etil; *Esir Şehir Üçlemesi* ile *Batılaşma, Çöküntü, Osmanlılık-Bizans, Roman ve Sanat ve Edebiyat Notları*'nı da merkeze alarak bir tartışma yürütmektedir. Bu minvalde Kemal Tahir'in romanlarında daha ziyade bürokratik kadroların siyasal yaşamlarının işlendiğine, incelendiğine dikkat çekmektedir.¹⁸ Çaha Etil'e göre Kemal Tahir, ATÜT kavramından yola çıkarak Doğu ve Batı arasında kategorik bir ayrıma gitmektedir.¹⁹ Çalışma içerisinde, Tahir'in ATÜT'çülüğünün de "mücadeleci epik özler" barındırdığına vurgu yapılmaktadır.²⁰ Çaha Etil'in *Devlet Ana* üzerine incelemesinde ise özel olarak üzerinde odaklandığı husus, devlet mülkiyetidir.²¹ Kemal Tahir'in Batı'daki özel mülkiyetin aksine, Doğu'da mülkün koşulsuz şartsız sahibi olarak devleti görmesi, Çaha Etil'in Kemal Tahir'i ATÜT yaklaşımıyla birlikte okumasına neden olmaktadır.

Derlemede yer alan dördüncü çalışma, Damla Sarıkaya'nın kaleme aldığı "Türkiye Tarihsel Gelişimine Farklı Bir Bakış: Sencer Divitçioğlu ve ATÜT"²² başlığını taşımaktadır. Sarıkaya, Divitçioğlu'nun özellikle ATÜT hakkındaki görüşlerine geçmeden önce onun iktisadi sorunlar hakkındaki görüşlerini özetlemektedir.²³ Divitçioğlu'nun özellikle Osmanlı'nın 14. ve 15. yüzyıllarını merkeze alarak Asya tipi üretim tarzının Osmanlı toplumsal yapısına uygun olduğuna ilişkin yaklaşımına dikkat çeken Sarıkaya, Divitçioğlu'na göre Osmanlı'daki tımar

¹⁰ Utku Aybudak, "Ömer Lütfi Barkan ve Mustafa Akdağ Işığında Klasik ve Modern Dönem Arası Osmanlı", *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 45-89.

¹¹ U. Aybudak, "Ömer Lütfi Barkan...", s. 53-57.

¹² U. Aybudak, "Ömer Lütfi Barkan...", s. 57-61.

¹³ U. Aybudak, "Ömer Lütfi Barkan...", s. 61-64.

¹⁴ U. Aybudak, "Ömer Lütfi Barkan...", s. 65.

¹⁵ U. Aybudak, "Ömer Lütfi Barkan...", s. 83.

¹⁶ U. Aybudak, "Ömer Lütfi Barkan...", s. 83-84.

¹⁷ Mine Çaha Etil, "Kemal Tahir'in Politik Metafizigi: 'Devletin Tedavülü', 'Devletlü Türk' ve 'Kerim Devlet'", *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 91-136.

¹⁸ M. Çaha Etil, "Kemal Tahir'in Politik...", s. 91.

¹⁹ M. Çaha Etil, "Kemal Tahir'in Politik...", s. 91.

²⁰ M. Çaha Etil, "Kemal Tahir'in Politik...", s. 110.

²¹ M. Çaha Etil, "Kemal Tahir'in Politik...", s. 118.

²² Damla Sarıkaya, "Türkiye Tarihsel Gelişimine Farklı Bir Bakış: Sencer Divitçioğlu ve ATÜT", *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 137-52.

²³ D. Sarıkaya, "Türkiye Tarihsel..." s. 140.

sisteminin ve toprak rejiminin Batı feodalitesiyle uyumlu olmadığını, buna rağmen ATÜT'le benzerlik gösterdiğini vurgulamaktadır.²⁴ Divitçioğlu'na göre bu minvalde ATÜT özelliği gösteren ülkelerin sosyalist aşamaya geçişleri (Batı'nın aksine) ancak ve ancak üç farklı sistem üzerinden gerçekleşebilir: 1) Kapitalist sistem, 2) Kerim devlet, 3) Halk sosyalizmi.²⁵ Neticede Sarıkaya, ATÜT'ün öne sürdüğü Doğu ve Batı toplumlarının farklılık fikrine karşın, Osmanlı'da feodalizmin varlığı fikrine kendisinin daha yakın durduğunu ifade etmektedir.²⁶

Derlemede yer alan beşinci çalışma ise Mert Karbay'ın "Küçükömer ve Mardin'in Eserinde Bir Leitmotif Olarak Sivil Toplum"²⁷ adlı çalışmasıdır. Karbay, çalışmasında, ATÜT tartışmalarının gündem dışı kalması nedeniyle unutulmuş, dahası sivil toplum hakkındaki çalışmalarına rağmen bile hatırlanmayan İdris Küçükömer ile merkez-çevre yaklaşımıyla bir tür kanon oluşturan Şerif Mardin'i ele almaktadır.²⁸ Burada Küçükömer'i sivil toplum tartışmalarına götüren üç unsura dikkat çekilmektedir: bunlardan ilki kişisel motivasyonlar, diğer ikisi ise ortanın solu tartışmaları ile ATÜT'tür.²⁹ Karbay, özellikle Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması* metninde ATÜT kavramını hiç kullanmadan ona uygun bir biçimde, *hegemonya paradoksu* ve *kapan* kavramları üzerinden bir analize giriştiğini ifade etmektedir.³⁰ Bu noktada Küçükömer'in tezinin basitçe "Türkiye'de sol, sağdır; sağ, soldur" şeklinde algılanmaması gerektiğini çünkü tezin statik bir yargı içermediğini belirtmektedir.³¹ Karbay, özellikle Mardin'in "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri" adlı çalışması üzerine derinlikli bir okuma gerçekleştirmekte ve neticede hiçbir politik konumun sözcülüğünü üstlenmeyen, onun yerine yapısal-işlevsel bir yaklaşımın tarihsel perspektifle birlikte vücut bulduğu bu çalışmanın, Türkiye nezdinde merkez ile çevre karşılaşmasının ne denli yıkıcı boyutlarının/sonuçlarının olabileceğini göstermesinin yanında, sivil toplumun var olmadığı tezi öne sürmesiyle de önemine dikkat çekmektedir.³²

Çalışma kapsamındaki diğer metin, Ahmet Özcan ve Güney Çeğin'e aittir. Özcan ve Çeğin, "Osmanlı Maddesinin Altında Yatan Ruha Dair: Hikmet Kıvılcımlı'daki Sosyo-Tarihsel Tahlillere Genel Bir Bakış" adlı çalışmalarında, ilk olarak Şerif Mardin'in Jön Türklerden başlayarak değindiği fikri zaaf hususuna atıfla, Mardin'in özellikle Türkiye'deki Marksistler için de geliştirmiş olduğu, Marksizmin ve Marksist kalıpların/şablonların doğrudan doğruya/mekanik bir biçimde Osmanlı tarihine uyarlanması sorununa değinmekte ve Hikmet Kıvılcımlı'nın bu noktada ayrık bir figür olarak varlık gösterdiğini vurgulamaktadır.³³ Özcan ve Çeğin, Türkiye tarihinde hem irticacılık hem de komünistlikten yargılanan tek figür olarak Kıvılcımlı'nın, özgün bir terminoloji ile birlikte Marksist olmayan düşünürlerden de faydalanarak özgün kavramlar ve önermeler dile getirdiğini ifade etmektedirler.³⁴

²⁴ D. Sarıkaya, "Türkiye Tarihsel..." s. 143-146.

²⁵ D. Sarıkaya, "Türkiye Tarihsel..." s. 149.

²⁶ D. Sarıkaya, "Türkiye Tarihsel..." s. 151.

²⁷ Mert Karbay, "Küçükömer ve Mardin'in Eserlerinde Bir Leitmotif Olarak Sivil Toplum", *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 153-90.

²⁸ M. Karbay, "Küçükömer ve Mardin'in Eserlerinde...", s. 153-155.

²⁹ M. Karbay, "Küçükömer ve Mardin'in Eserlerinde...", s. 156.

³⁰ M. Karbay, "Küçükömer ve Mardin'in Eserlerinde...", s. 163.

³¹ M. Karbay, "Küçükömer ve Mardin'in Eserlerinde...", s. 165-166.

³² M. Karbay, "Küçükömer ve Mardin'in Eserlerinde...", s. 177-78.

³³ Ahmet Özcan ve Güney Çeğin, "Osmanlı Maddesinin Altında Yatan Ruha Dair: Hikmet Kıvılcımlı'daki Sosyo-Tarihsel Tahlillere Genel Bir Bakış", *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 191-93.

³⁴ A. Özcan ve G. Çeğin, "Osmanlı Maddesinin Altında..." s. 194-95.

Derlemedeki diğer çalışma, Polat S. Alpman'ın kaleme aldığı "Aybar: Bir Türk Aydınının Devlet ve Toplum Karşısındaki Teorik ve Politik Konumlanışındaki Güzergâhlar"³⁵ başlığını taşımaktadır. Mehmet Ali Aybar'ı dönemi içerisindeki diğer sosyalist aydın ve siyasetçilerden ayrı bir konumda değerlendiren Alpman, onun *paşa takımı/bey takımı* tabirine değinerek Osmanlı'da var olan havas/avam ayrımına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, bey takımının, devleti elinde bulunduran sınıf olarak, ceberut bir sınıf olduğuna değinilmektedir.³⁶ Çalışma kapsamında, 1960'lı yılların ortalarından itibaren yürütülen tartışmalarda da etkin bir biçimde rol aldığı ifade edilen Aybar'ın, dönem içerisindeki en önemli katkısının bürokrasiyi bir sınıf olarak ele alması olduğu ifade edilmektedir.³⁷ Aybar'ın çağdaşlarınca benzerliğinden ziyade ayrık tutumuna ve özgünlük vurgusuna ise bölüm içerisinde sık sık atıf yapıldığı görülmektedir: "Ayrıca Marx ve Engels'in "kaleminden çıkan her satırı 'din buyrukları gibi' tartışmasız kabul" edilmemesi gerektiğini bütün siyasi mücadelesi boyunca savuna geldi."³⁸ gibi ifadelerle birlikte Aybar'ın tutumu belirginleştirilmektedir. Derleme içerisinde sayfa sayısı nezdinde en geniş yer teşkil eden bu bölümde, sadece Aybar'ı değil hem kuruluşundan itibaren TİP'nin tarihini hem de dönem içerisindeki tartışmalarda etkin konumda olan düşün insanların fikirlerini öğrenmek mümkündür. Bu minvalde, Alpman, Osmanlı tarihine ilişkin tartışmaları temel olarak üç grupta toplamaktadır: İlk olarak Osmanlı'yı kendine özgü bir toplumsal yapı çerçevesinde değerlendirenler; ikinci olarak ATÜT kavramı çerçevesinde değerlendirenler, üçüncü olarak ise Osmanlı toplum yapısını feodal olarak tanımlayanlar.³⁹ Bu minvalde Aybar'ın ATÜT kavramını doğrudan doğruya kullanmadığına dikkat çeken Alpman, söz konusu kavramın yine de Aybar'ın analizlerine görece uygun olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰

Derlemedeki sekizinci çalışma Çağdaş Sümer ve Özgür Balkılıç'ın kaleme aldıkları "Bir Müdahalenin Anlamı: Osmanlı Toplum Yapısı ve Geçiş Tartışmalarında Behice Boran Etkisi"⁴¹ adlı çalışmasıdır. Sümer ve Balkılıç'a göre Behice Boran'ın 1940'lı yıllardaki sosyolog kimliğiyle 1960'lı yıllardaki siyasetçi kimliğinin değişmeyen yanlarından biri, tek başına sosyal bilimlerin toplumsal değişimi sağlayamayacağı, bunun yanında bilim ve ideoloji arasında sağlıklı bir ilişkinin gerekliliğine ilişkin vurgusudur.⁴² Çalışmada, 1960'lı yıllarda aşamalı devrim stratejisini benimseyen isimlerin genel itibarıyla evrenselci bir konum olarak, sol popülist kanattaki isimlerin ise genel itibarıyla özgücü bir konum olarak ATÜT'ten faydalandıklarını belirtilmektedir.⁴³ Bu noktada Boran'ın hem özgücü hem de evrenselci görüşü savunanlara müdahalede bulunduğunu ifade eden yazarlar, Boran'ın 1960'lı yıllardaki tartışmalarının ana çizgilerini, kavramsal mahiyette 1940'lı yıllardan itibaren gözlemlemenin mümkün olduğunu belirtmektedirler.⁴⁴

³⁵ Polat S. Alpman, "Aybar: Bir Türk Aydınının Devlet ve Toplum Karşısındaki Teorik ve Politik Konumlanışındaki Güzergâhlar", *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğüt), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 219-305.

³⁶ Polat S. Alpman, "Aybar: Bir Türk...", s. 219-21.

³⁷ Polat S. Alpman, "Aybar: Bir Türk...", s. 221.

³⁸ Polat S. Alpman, "Aybar: Bir Türk...", s. 235.

³⁹ Polat S. Alpman, "Aybar: Bir Türk...", s. 285.

⁴⁰ Polat S. Alpman, "Aybar: Bir Türk...", s. 289.

⁴¹ Çağdaş Sümer ve Özgür Balkılıç, "Bir Müdahalenin Anlamı: Osmanlı Toplum Yapısı ve Geçiş Tartışmalarında Behice Boran Etkisi", *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğüt), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 307-363.

⁴² Ç. Sümer ve Ö. Balkılıç, "Bir Müdahalenin...", s. 313.

⁴³ Ç. Sümer ve Ö. Balkılıç, "Bir Müdahalenin...", s. 316.

⁴⁴ Ç. Sümer ve Ö. Balkılıç, "Bir Müdahalenin...", s. 326-327.

Derleme kapsamında yer alan son çalışma, Sinan Tankut Gülhan'ın "Kalkınmayı Okumak: Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm Sorununun Ana Hatları"⁴⁵ adlı çalışmasıdır. Gülhan, söz konusu çalışmasında ilk olarak 1960'lardaki tartışmaların izlerini, Doğan Avcıoğlu ve İdris Küçükömer'in metinlerinden yola çıkarak oldukça eleştirel ve derinlikli bir biçimde değerlendirmekte, sonrasında ise 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başına ilişkin, özellikle Çağlar Keyder ve Korkut Boratav'ın çalışmaları bağlamında bir okuma gerçekleştirmektedir. Gülhan, Avcıoğlu'nun özellikle *Türkiye'nin Düzeni*'nde geri bırakılmışlık teması etrafında bir okuma gerçekleştirdiğini; bu kapsamda ATÜT'ü savunanlara yönelik Doğulu olmadığımızla ilişkin ve dahası Doğulu olmakla geri kalmaya mecbur kalmanın eş değer bir biçimde değerlendirilmeyeceğine ilişkin eleştirisi hatırlatılmaktadır.⁴⁶ Nitekim Avcıoğlu'na göre Osmanlı toplum yapısını feodalizm yahut ATÜT kavramları üzerinden açıklama girişimleri doğru değildir; onun yerine Avcıoğlu, prekapitalist düzen üzerinden bir tanımlamaya/tartışmaya girişmektedir.⁴⁷ Bölüm içerisinde Kemal Tahir'e de değinen Gülhan, tıpkı derleme kapsamında yer alan diğer çalışmalarda olduğu gibi burada da onun ATÜT fikrine yakın olduğunu ve dahası Tahir'in ATÜT'ü "doğrudan kalıpsal bir şema olarak" ele aldığını ifade etmektedir.⁴⁸

Sonuç olarak, *Kerim ya da Zalim* ile birlikte, Osmanlı toplum yapısı tartışmalarına ilişkin özgün ve eleştirel bir çalışma, literatüre kazandırılmış görünmektedir. Söz konusu derlemede yer alan isimlere ve metinlere ilişkin tartışmalar, yeni çalışmalara kapı aralayabilir. Derlemede (her ne kadar eser kendi içerisinde oldukça bütünlüklü bir yapı arz etse de) Baykan Sezer gibi isimlere yer verilmemesi bir eksiklik olarak dikkat çekebilir. Zira bilindiği üzere Sezer, "Osmanlılığa ATÜT teşhisi, feodalizm teşhisi kondu. ATÜT ya da feodalizmi gereğince açıklamak tasasına bile düşülmeden söz konusu teşhisler ortaya atıldı."⁴⁹ derken ATÜT'ün veya feodalizmin bir kalıp/şablon/reçete olarak sorgusuz sualsiz alınıp Osmanlı toplum yapısına uygulanmasının tehlikelerine dikkat çekmektedir. Bu kapsamda "Baykan Sezer'in yaklaşım tarzı dönemin ATÜT tartışmalarından belirgin bir şekilde farklı görünmektedir."⁵⁰ Sezer'e göre Asya tipi üretim tarzı kavramsallaştırması, Asya toplumlarının tamamını açıklayabilecek bir kavram olmaktan uzaktır; bu kapsamda sosyolog, Bozkır uygarlıklarını ayrı bir kategori altında incelemek gerektiğini ifade etmektedir.⁵¹ Nitekim Kayalı'ya göre "Kapsayıcı bakış açısı ve ayrıntılarda ısrar başka konular yanında ATÜT sorununu en derinlikli bir şekilde tahlil eden entelektüelin Baykan Sezer olduğunu göstermektedir."⁵² Derlemenin eleştirilecek bir diğer noktasının ise Kemal Tahir'in sıklıkla ATÜT'le eş değer bir biçimde okunması olduğu söylenebilir. Kemal Tahir'in Türkiye'de ATÜT tartışmalarını tetikleyici isim olduğu ifade edilebilirse de Tahir'in Osmanlı'yı ATÜT'le ne denli eş değer bir biçimde okuduğu tartışma konusudur. Örnek olarak Kızılcçelik'e göre Kemal Tahir, feodalitenin Doğu toplumlarını açıklayacak bir sistem olmadığını ifade etmekte, aynı zamanda Osmanlı'nın

⁴⁵ Sinan Tankut Gülhan, "Kalkınmayı Okumak: Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm Sorununun Ana Hatları", *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 365-97.

⁴⁶ S. T. Gülhan, "Kalkınmayı Okumak...", s. 376-377.

⁴⁷ S. T. Gülhan, "Kalkınmayı Okumak...", s. 379.

⁴⁸ S. T. Gülhan, "Kalkınmayı Okumak...", s. 386.

⁴⁹ Baykan Sezer, "Türkiye Sosyolojisi: Seminer Notları 3", *XX. Yüzyıl - Türkiye'de Sosyoloji Seminer Notları-3 (Sosyoloji Yıllığı Kitap 9)*, (Yay. Haz.: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan), Öncü Basım Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 231.

⁵⁰ Kurtuluş Kayalı, "Baykan Sezer'in Metinlerini Doğru Okumaya Yönelmek Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişimini Daha Gerçekçi Bir Biçimde Kavramayı Sağlar", *XX. Yüzyıl - Türkiye'de Sosyoloji Seminer Notları-3 (Sosyoloji Yıllığı Kitap 9)*, (Yay. Haz.: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan), Öncü Basım Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 13.

⁵¹ Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979, s. 5.

⁵² K. Kayalı, "Baykan Sezer'in Metinlerini...", s. 21.

ATÜT’le de açıklanamayacak bir yapı arz ettiğini belirtmektedir.⁵³ Nitekim Tahir, Batılılaşma üzerine notlarında Osmanlı Devleti’nden “bozuk” ATÜT olarak bahsetmektedir.⁵⁴ Ancak sonrasında mezkûr kavramdan uzaklaştığı bilinmektedir. Bu kapsamda, Eğribel ve Özcan’dan nakille aktarılarak, Kemal Tahir’in “Divitçioğlu’nun ATÜT ile Osmanlı arasında bağlantı kurduğu çalışmasını okuduğunda ‘bu mu Osmanlı?’ diyerek önüne atması üzerinde durup düşünülmesi gereken bir tavidir.”⁵⁵

Son olarak Çeğin ve Öğütle’ye göre *Kerim ya da Zalim* kitabı, bir tür eleştirel diyaloga ve self refleksiviteye (öz düşünüme) katkı sağlayacaksa tam da amacını gerçekleştirmiş sayılacaktır.⁵⁶ Derleme kapsamında yer alan çalışmalarla (dahası, bu çalışmaların mercek altına aldığı isimlerle) eleştirel diyalogun sürmesi ve sosyal bilimcilerin doğrudan doğruya kendi icraları üzerine sorgulama gerçekleştirmesi, editörlerin bahsettiği amaca hizmet edecektir.

KAYNAKÇA

Alpman, Polat S. “Aybar: Bir Türk Aydınının Devlet ve Toplum Karşısında Teorik ve Politik Konumlanışındaki Güzergâhlar”. *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021. s. 219-305.

Aybudak, Utku. “Ömer Lütfi Barkan ve Mustafa Akdağ Işığında Klasik ve Modern Dönem Arası Osmanlı”. *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 45-89.

Çaha Etil, Mine. “Kemal Tahir’in Politik Metafiziği: ‘Devletin tedavülü’, ‘Devletlû Türk’ ve ‘Kerim Devlet’”. *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle). Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 91-136.

Çeğin, Güney ve Öğütle, Vefa Saygın. “Takdim”. *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 7-15.

Eğribel, Ertan ve Özcan, Ufuk. “1960’ların ATÜT ve Azgelişmişlik Tartışmaları Üzerine”. *Sosyoloji ve Coğrafya (Sosyoloji Yıllığı Kitap 15)*, (Yay. Haz.: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan), Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 795-802.

Gülhan, Sinan Tankut. “Kalkınmayı Okumak: Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm Sorununun Ana Hatları”. *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 365-397

Karbay, Mert. “Küçükömer ve Mardin’in Eserlerinde Bir Leitmotif Olarak Sivil Toplum”. *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 153-190.

Kayalı, Kurtuluş. “Baykan Sezer’in Metinlerini Doğru Okumaya Yönelmek Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişimini Daha Gerçekçi Bir Biçimde Kavramayı Sağlar”. *XX. Yüzyıl - Türkiye’de Sosyoloji Seminer Notları-3 (Sosyoloji Yıllığı Kitap 9)*, (Yay. Haz.: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan), Öncü Basım Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 9-23.

⁵³ Sezgin Kızılcılık, *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir*, Anı Yayıncılık, Ankara 2012, s. 190-191.

⁵⁴ Kemal Tahir, *Notlar/Batılılaşma*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992, s. 62.

⁵⁵ Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, “1960’ların ATÜT ve Azgelişmişlik Tartışmaları Üzerine”, *Sosyoloji ve Coğrafya (Sosyoloji Yıllığı Kitap 15)*, (Yay. Haz. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan), Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 801.

⁵⁶ G. Çeğin ve V. S. Öğütle, “Takdim”, s. 8-15.

Kızılc¸elik, Sezgin. *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir*. Anı Yayıncılık, Ankara 2012.

Öğütle, Vefa Saygın. “Marksist Tarihyazımının Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmalarına Bağlanma Biçimleri”. *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 17-44.

Özcan, Ahmet ve Çeğin, Güney. “Osmanlı Maddesinin Altında Yatan Ruha Dair: Hikmet Kıvılcımlı’daki Sosyo-Tarihsel Tahlillere Genel Bir Bakış”. *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021 s. 191-217.

Sarıkaya, Damla. “Türkiye Tarihsel Gelişimine Farklı Bir Bakış: Sencer Divitçioğlu ve ATÜT”. *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed.: Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 137-152.

Sezer, Baykan. *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979.

Sezer, Baykan. “Türkiye Sosyolojisi: Seminer Notları 3”. *XX. Yüzyıl - Türkiye’de Sosyoloji Seminer Notları-3 (Sosyoloji Yıllığı Kitap 9)*, (Yay. Haz.: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan), Öncü Basım Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 227-407.

Sümer, Çağdaş ve Balkılıç, Özgür. “Bir Müdahalenin Anlamı: Osmanlı Toplum Yapısı ve Geçiş Tartışmalarında Behice Boran Etkisi”. *Kerim ya da Zalim: Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları*, (Ed. Güney Çeğin ve Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara 2021, s. 307-363.

Tahir, Kemal. *Notlar/Batılma*. Bağlam Yayınları, İstanbul 1992.